

International Criminal Court (ICC) and Its Application In Nepal

Prepared by

Shreedhar Sapkota

Implemented by

Avocats Sans Frontières

Supported by

Avocats Sans Frontières is an international non-governmental organisation. Its mission is to independently contribute to the creation of fair and equitable societies in which the law serves the most vulnerable groups. ASF aims to contribute to the establishment of institutions and mechanisms allowing for independent and impartial access to justice, capable of assuring legal security, and able to guarantee the protection and effectiveness of fundamental rights (civil and political, economic and social).

The core of ASF's programme in Nepal is to strengthen the capacities of lawyers to provide legal aid to the most vulnerable through training, mentoring and support to the Bar Association. ASF also works to raise awareness about international and national norms and institutions to ensure that fundamental rights are guaranteed.

Avocats Sans Frontières
Rue de Namur 72
1000 Brussels - Belgium
Tel: +32 2 223 3654
Fax: +32 2 223 3614
info@asf.be
www.asf.be

Avocats Sans Frontières (ASF Nepal)
4th Floor, Nepal Bar Association Building
Ramshahpath, Kathmandu, Nepal
Tel/fax: + 977 1 426 0827

© Avocats Sans Frontières

The views expressed in this report are those of the authors and do not necessarily reflect the views of Avocats Sans Frontières, or those of the donor, the European Union.

The reproduction or redistribution of parts or all of the content of this publication in any form without authorization of Avocats Sans Frontières is prohibited (English version) except as stated below. The work may be reproduced or redistributed, in whole or in part, without alteration and for personal, non-profit, administrative or educational purposes provided the source is fully acknowledged.

अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत

(International Criminal Court-ICC)

१. पृष्ठभूमि (Background of International Criminal Court)

फौजदारी कानूनको सारभूत सिद्धान्त बोकेको अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानून अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनको परिणाम हो । सामान्य शब्दमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा फौजदारी कसूर वा अपराध भनी परिभाषित गरेको कार्यहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कसूर भनिन्छ । घरेलु फौजदारी कानूनको अन्तर्राष्ट्रिय आयाम (International dimensions of domestic criminal law) नै सारमा अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानून हो । परम्परागत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको फड्को (Departure) को रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानूनलाई लिइने गरिन्छ । घरेलु फौजदारी कानून, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून, अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून तथा संक्रमणकालिन न्यायका मान्यता, सिद्धान्त र संयन्त्रहरूले समकालिन अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानूनको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान दिएको पाईन्छ । राज्यहरूले राज्यहरूकै फाइदा वा लाभ र विश्वमा दण्डहीनताको अन्त्यको लागि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानूनको विकास गरेका हुन् ।

युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको बर्बरतापूर्ण कार्य, मानवमाथिको अत्याचार जस्ता कार्यलाई प्रारंभ देखि नै फौजदारी कसूरको रूपमा लिइदै आएको थियो । युद्ध अपरिहार्य रहेको प्रारंभिक अवस्थामा पनि युद्धमा सामेल नभएका गैरसैनिक व्यक्तिको रक्षा गर्नु र युद्धका नियम बांधी सोही अनुसार चल्नु पर्ने व्यवस्था पूर्वीय र पश्चिमी दर्शनहरूमा पाईन्छ । करिव ४००० वर्ष अगाडीको ऋग्वेदमा १० जना राजाहरूले राजा दुसादलाई आक्रमण गरेको समयमा राजा र ज्ञानीहरूलाई बचाउ गरेका थिए भनी उल्लेख भएको पाईन्छ, भने महाभारतमा युद्धको नियम नै निर्माण गरेको पाईन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्याय प्रणालीको विकास क्रममा युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको बर्बर कार्य र अत्याचारविरुद्ध पहिलो अन्तर्राष्ट्रिय पूर्णक्ष (International Trial) जर्मनका *Peter Von Hagenbach* माथि सन् १४७४ मा भएको पाईन्छ । उनले Breisach मा कब्जा जमाउने क्रममा भएको मानवताविरुद्धको ज्याजती (शिरछेदन) लाई लिएर उनीमाथि युद्धअपराधको मुद्दा लगाईएको थियो । मुद्दा चलाउने क्रममा भनिएको थियो की उनले आदेशको उत्तरदायित्वको सिद्धान्त (Doctrine of Command Responsibility) विरुद्ध युद्धअपराध गरेका थिए ।

अन्तर्राष्ट्रिय अपराध (International Crime) का विषयहरूलाई मुख्यतः अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अपराध र संगठित अपराध गरी दुई भागमा राखेर हेर्न सकिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय अपराध र संगठित अपराधहरूका आफ्नो विशेषता र पहिचान रहेको छ । संगठित अपराधमा गैरकानुनी क्रियाकलापको संचालनबाट मौद्रिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्य राखेको हुन्छ । विशेषगरी अपराधिक वा आतंककारी वा राजनैतिक रूपमा परिचालित हुन्छ भने अन्तर्राष्ट्रिय अपराधमा मानवीय क्षती पुऱ्याई शान्ति कायम हुन नदिने लक्ष राखिएको

हुन्छ । यी दुवै अपराधको प्रकृतिको आधारमा संक्षेपमा निम्न अवस्था देखिन्छ । अन्तराष्ट्रिय अपराध र संगठित अपराधभित्र समेटिने अपराधहरू निम्न रहेका छन्:

अन्तराष्ट्रिय अपराध	युद्धअपराध	संगठित अपराध	आतंकवादको अपराध,
	मानवताविरुद्धको अपराध,		मानव बेचबिखनको अपराध,
	आमसंहार		हातहतियारको अवैध कारोबारको अपराध
	आक्रमकताको अपराध		लागूऔषधको अवैध कारोबारको अपराध
	शान्तिविरुद्धको अपराध		सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी अपराध, भ्रष्टाचार सामुद्रिक डांका

२. विश्वव्यापी क्षेत्राधिकार (Universal Jurisdiction)

अन्तराष्ट्रिय फौजदारी न्यायको संपादनको सिलसिलामा अन्तराष्ट्रिय फौजदारी अदालतको स्थापना हुनुभन्दा अगाडी नै विश्वव्यापी क्षेत्राधिकारको प्रयोग भैसकेको उदाहरण हाम्रो सामु रहेको छ । राष्ट्रिय अदालतबाट पनि अन्तराष्ट्रिय फौजदारी कानूनको क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न सकिन्छ, भन्ने मान्यताको विकास भएको छ । जस अनुसार मानवताविरुद्धका अपराध, आमसंहार र युद्धअपराध जस्ता गंभीर अपराधहरूमा साधारण फौजदारी अदालतहरूले पुर्षक्ष गर्न सक्दछन् । यो मान्यता लामो समयदेखि अन्तराष्ट्रिय कानूनको रूपमा रहेको छ । यसर्थ कुनै मुलुकको सिमा भित्र वा बाहिर कसैले राष्ट्रको सुरक्षा वा हित विरुद्धको कार्य गरेको छ वा गंभीर फौजदारी कसूर गरेको अवस्थामा अनुसन्धान वा अभियोजन गर्न सक्ने राज्यको अधिकारलाई नै विश्वव्यापी क्षेत्राधिकार (Universal Jurisdiction) भनिन्छ । केही देशको वैधानिक व्यवस्थाले त्यस्तो अभियोगमा मुद्दा चलाउन तुलनात्मक रूपमा सजिलो बनाएको हुन्छ, भने केही मुलुकहरूको व्यवस्थाले आफ्नो नागरिक संलग्न नभएसम्म विश्वव्यापी क्षेत्राधिकारको व्यवस्थालाई कठिन बनाएको हुन्छ । यी दुवै विचारहरूको उत्तिकै प्रधानता रहेको छ ।

हरेक व्यक्तिलाई सार्वजनिक हित वा सरोकारको विरुद्ध वा फौजदारी कसूर गरेको अवस्थामा कानुनी कारवाही गर्ने अधिकार हुन्छ भन्ने रोमन सिद्धान्त (Principle of *Acto popularis*) मा उल्लेख भएको आधारमा पनि अन्तराष्ट्रिय कानूनले निषेध गरेको गंभीर अपराधमा कारवाही गर्न सक्ने राज्यको अधिकार हुन्छ । तर सबै प्रकारका अपराधमा भने यो रोमन दृष्टिकोण राख्न सकिदैन । केवल मानवताविरुद्धको अपराध जस्तो दाशत्व, दाशताको व्यापार, आमसंहार, युद्धअपराध, मानवविरुद्धको अपराध, रंगभेद, क्रुर यातना, आतंकवाद र अपहरण जस्ता अपराधमामात्र विश्वव्यापी क्षेत्राधिकार रहन सक्छ, भन्ने मान्यता पनि छ ।

विद्यमान भूमण्डलीकरणको परिबेशमा माथि उल्लेख भएका अपराध गर्ने वा गराउने व्यक्ति एकै मुलुकमामात्र नवसी धेरै मुलुकहरुमा लुकेर बस्न सक्ने अवस्थाले दण्डहिनता बढ्न सक्छ । यसैले पनि अपराध भएकै मुलुकले मात्र कारवाही गर्नु पर्छ भन्ने मान्यतामा परिवर्तन आईसकेको छ । अती कमजोर वा संक्रमणमा गुर्जिरहेका मुलुकहरुमा त्यस्ता व्यक्तिहरुलाई अनुसन्धान तथा कारवाही गर्न भौतिक वा कानुनी संरचनाहरुको अभाव पनि हुन सक्ने, ती व्यक्तिहरुको त्यस मुलुकको सरकारमा गहकिलो पहुँच रहन सक्ने, सरकारले कारवाही गर्न अनिच्छा देखाउने जस्ता दण्डहिनताको अभ्यास भएकोले पनि सक्षम मुलुकले क्षेत्राधिकार ग्रहण गरी कारवाही गर्नु पर्छ भन्ने मान्यता यस अर्थमा सही देखिन्छ ।

विश्वव्यापी क्षेत्राधिकारको सिद्धान्त २००१ मा नै तयार भैसकेको पनि छ । यसले केही सिद्धान्तहरु तय गरेको छ जस्तो अपराधको प्रकृति र ठाउँ, अपराध गर्ने र पीडितको राष्ट्रियताको आधारमा क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्ने नगर्ने भन्ने विषय बन्न सक्छ । यसैगरी सामुद्रिक डाँका, दाशता, युद्धअपराध, आमसंहार, शान्तिविरुद्धको अपराध, मानवताविरुद्धको अपराध र गंभिर यातना जस्तो अपराधलाई यस सिद्धान्तले समेटेको छ । यस सिद्धान्तमा उन्मुक्ति गर्न नसकिने अवस्था, हदम्यादको कानुन लाग्न नसक्ने अवस्था, क्षमादान दिन नसकिने अवस्थाहरुको विषयमा उल्लेख भएकोले यस सिद्धान्तमा आधारित रहेर कारवाही अगाडी ल्याउनु पर्ने देखिन्छ । विश्वव्यापी क्षेत्राधिकार ग्रहण गरेका केही उदाहरणहरु पनि छन्:

- चिलीको पूर्व राष्ट्रपति अगस्टो पिनोसेलाई स्पेनले समेत पक्राउ आदेश जारी गरेको थियो । सन् १९९८ अक्टोबरमा अगस्टो पिनोचे स्पेनको पक्राउ पूर्जीको आधारमा लन्डनमा समातिएका बेला विश्वव्यापी फौजदारी क्षेत्राधिकारको महत्वपूर्ण पाईला शुरु भयो । विदेशी अदालतद्वारा भएको यो हस्तक्षेपले पिनोचेलाई स्वदेशमा समेत अभियोगको सामना गर्न बाध्य बनायो ।
- रुवाण्डाका दुई जना दिदीबहिनी भिक्षुहरुलाई बेल्जीयमले अभियोजन गरी सजाय समेत गरेको,
- सर्बियाका नेतालाई जर्मनको अदालतले अभियोजन गरी सजाय समेत गरेको,
- चांदको पूर्व राष्ट्रपतिलाई बेल्जीयमले अभियोजन गरेको आदि ।

यसरी सामान्य अपराधशास्त्रका मान्यता अनुसार अपराध भएको मुलुक वा स्थानबाट कारवाही हुने मान्यताबाट फरक गरी विश्वव्यापी क्षेत्राधिकारको पीडक, पीडित वा अपराध घटेको ठाउँका बीच कुनै सम्बन्ध नभए पनि फौजदारी अदालतले मुद्दा ग्रहण गरेर यस्ता अपराधीलाई दण्डित गर्न सम्भव तुल्याउँछ । यस्तै *Ad Hoc Tribunal*, *Hybrid Tribunal* र *ICC* को पूरकका रूपमा अन्तरराष्ट्रिय फौजदारी कानुनको बलियो खम्बाको रूपमा लिन सकिन्छ । फौजदारी कानुनको दृष्टिकोण र कार्यविधि विभिन्न देशमा फरक फरक हुने भएकाले विश्वव्यापी अधिकारक्षेत्रको प्रयोगमा धेरै समस्या सामना गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । तापनि, अन्तरराष्ट्रिय फौजदारी कानुनमा रोम विधानको सिद्धान्तलगायत कार्यविधिगत प्रत्याभूतिलाई

आफ्ना राष्ट्रिय कानूनहरूमा समावेश गरेर ICC को समर्थन गर्ने राज्यहरूले अधिकारक्षेत्रका लागि एउटा साझा आधार निर्माण गरेका छन् ।

३. अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्याय प्रणालीको विकासक्रम: (Evolution of International Criminal Justice System)

विश्वव्यापी क्षेत्राधिकारको मान्यतास्वरूप सन् १९४५ पछिका वर्षहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्याय प्रणालीमा केही गतिशीलता बढेको पाईन्छ । संक्षेपमा जसलाई निम्न तालिकाको मद्दतबाट अध्ययन गर्न सकिन्छ:

अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्याय प्रणालीको पुस्तेली

(Generation of International Criminal Justice System)

प्रथम पुस्ताको न्यायाधिकरण	दोश्रो पुस्ताको न्यायाधिकरण	तेश्रो पुस्ताको न्यायाधिकरण वर्णशंकर (Hybrid Tribunal)
Nuremberg Tribunal 1945-46	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia-ICTY 1993 May 8	Special Tribunal for Lebanon (STL)-2009
		Extraordinary Chamber in the courts of Cambodia-2009
Tokyo Tribunal 1946-48	International Criminal Tribunal for the Rwanda-ICTR 1994	Court of Bosnia and Herzegovina-2002
		Special court for Sierra Leone-2002
	International Criminal Court-ICC-1998	Kosovo-2000 East Timor-2000

३.१. प्रथम पुस्ताको न्यायाधिकरण (First Generation of Tribunal):

(क) **नेरुम्बर्ग न्यायाधिकरण (Nuremberg Tribunal):** यसलाई International Military Tribunal पनि भनियो । न्यूरुम्बर्ग, जर्मनीमा सन् १९४५-४६ मा यस न्यायाधिकरणको स्थापना भएको हो । दोश्रो विश्वयुद्धको विजेता शक्तिहरूले युद्धमा पराजित भएका नाजीहरू जो राजनैतिक, सैनिक र आर्थिक क्षेत्रका नेता तथा युद्धका योजनाकारको रूपमा रहेका थिए तिनलाई अन्तर्राष्ट्रियरूपमा दोषी ठहर गरी सजाय गर्ने उद्देश्य सहित न्यायाधिकरणको गठन भएको थियो । यसले **वदला होईन न्याय** भन्ने सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गरेको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय सैनिक न्यायाधिकरणको मान्यता वा सिद्धान्तहरू न्यायाधिकरणको प्रयोजनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानूनको महत्वपूर्ण श्रोत बनेको थियो । युद्ध विजेताहरूले गरेको लण्डन सम्झौता तथा सैनिक बडापत्रको आधारमा प्रतिपादन गरिएको

न्यूरेम्बर्ग सिद्धान्तहरूले अन्तर्राष्ट्रिय अपराध अन्तर्गत शान्तिविरुद्धको अपराध, युद्धअपराध तथा मानवताविरुद्धको अपराधलाई अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अपराधको रूपमा लिइएको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय कानून आयोगको स्थापना पछि नेरुम्बर्ग सिद्धान्त (Nuremberg Principle) को विकास भएको छ जुन अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्याय प्रणालीमा कोशेढुंगाको रूपमा रहेको छ ।

नेरुम्बर्ग सिद्धान्त (Nuremberg Principles)

- अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत अपराध हुने कुनै कार्य गर्ने व्यक्ति उत्तरदायी हुने र सजायको भागीदार हुने,
- यस्तो अपराधिक कार्य गर्ने राष्ट्रप्रमुख वा उत्तरदायी सरकारी अधिकारीको रूपमा कार्य गरेको भन्ने आधारमा उत्तरदायित्वबाट उन्मुक्ति दिन नमिल्ने,
- अभियोग लागेको व्यक्तिलाई तथ्य र कानूनको आधारमा निष्पक्ष सुनुवाईको अधिकार हुने,
- उल्लेखित कार्यका मतियारलाई पनि अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतको अपराध गरेको मानिने,
- यस्तो अपराधगर्नेलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा सजाय तोकेको छैन भन्ने आधारमा फुर्सद दिन मिल्दैन,
- सरकार वा तालुकवाला अधिकारीको आदेशको कारण अपराधिक कार्य गरेको भन्ने आधारमा उसलाई उत्तरदायीबाट फुर्सद दिन नमिल्ने,
- शान्तिविरुद्धको अपराध, युद्धअपराध र मानवताविरुद्धको अपराधहरू अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत दण्डनीय हुने,

(ख) टोकियो न्यायाधिकरण (Tokyo Tribunal) (मे १९४६ देखि नोभम्बर १९४८): दोश्रो विश्व युद्धको समाप्ती संगै विश्वमानचित्रको सुदुर पूर्व क्षेत्रकोलागि अन्तर्राष्ट्रिय सैनिक न्यायाधिकरणको रूपमा जापानी युद्धअपराधीहरूलाई दण्ड दिने उद्देश्यले टोकियो, जापानमा स्थापना भएको न्यायाधिकरण हो । यसको स्थापना युद्धमा षडयन्त्र गर्ने र युद्धको निर्णय प्रदायक, मानवताविरुद्धको अपराध गर्ने र युद्धको योजना बनाउने, आदेश दिने युद्ध रोकन प्रयत्न नगर्ने माथिल्ला तहका कमाण्डरहरूलाई युद्धअपराधको दोषमा कारवाही गर्ने उद्देश्य सहित स्थापना भएको थियो । सन् १९४६ जनवरी १९ मा वडापत्र जारी गरी न्यायाधिकरणको कार्य शुरू भएको र नेरुम्बर्गको कानूनलाई यस न्यायाधिकरणमा पनि अपनाएको थियो ।

३.२. दोश्रो पुस्ताको न्यायाधिकरण (Second Generation of Tribunal): अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरणको स्थापना मुख्यतः अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा दिगो शान्ति कायम राख्ने प्रमुख उद्देश्यसहित गठन भएको हो । तलका तिन न्यायाधिकरणहरू मध्ये प्रथम दुईलाई *Ad Hoc Tribunal* पनि भनिन्छ ।

(क) पूर्व युगोस्लाभीयाको लागि अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरण (International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia): संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रस्ताव नं ८२७ ले सन् १९९३ मे ८ मा गठन गर्ने निर्णय गरेकोले यो संयुक्त राष्ट्रसंघको एउटा निकायको रूपमा रहेको छ । यसको स्थापनाको उद्देश्य नै सन् १९९१ मा तत्कालिन युगोस्लाभीयाको युद्धमा भएको जघन्य अपराधमा

संलग्न व्यक्तिहरुमाथि दोषी करार गर्नु रहेको छ । यसले अन्तराष्ट्रिय मानवीय कानून र अन्तराष्ट्रिय फौजदारी अदालतको विषयमा तयार भएको मस्यौदाको आधारमा काम गरेको थियो । गंभीर अपराध भन्नाले जेनेभा कन्भेन्सन १९४९ को गंभीर उलंघनको विषयमा, युद्धको कानून र परंपराको उलंघन, आमसंहार र मानवता विरुद्धको अपराधलाई समावेश गरिएको छ । यस न्यायाधिकरणले जन्मकैदसम्म सजाय गर्न सक्ने छ । न्यायाधिकरणको सन् २०१४ सम्म तोकिएको कार्य संपन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

(ख) **रुवाण्डाको लागि अन्तराष्ट्रिय फौजदारी न्यायाधिकरण (International Criminal Tribunal for Rwanda):** सन् १९९४ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रस्ताव नं ९५५ बाट गठन भएको हो । रुवाण्डामा सन् १९९४ मा भएको आमसंहार, अन्तराष्ट्रिय कानूनको उलंघन, युद्धअपराध, मानवता विरुद्धको अपराधलाई तान्जानीयाको आरुषा (Arusha, Tanzania) मा स्थापना भएको यस अदालतले अन्तराष्ट्रिय फौजदारी कारवाही गर्ने क्षेत्राधिकार ग्रहण गरेको थियो । रुवाण्डामा विशेषगरी तुसी (Tusi) प्रसस्त महिलाहरुमाथि बलात्कार भएको र गंभीर शारीरिक तथा मानसिक रुपमा दमन गरी अपराध गरिएको थियो । अपराध गर्ने व्यक्तिहरुलाई दण्ड दिलाउने उद्देश्यले न्यायाधिकरणको गठन भएको र सन् २०१२ भित्र काम सक्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

(ग) **अन्तराष्ट्रिय फौजदारी अदालत (International Criminal Court):** १९९८ जुलाई १७ मा जारी भई जुलाई १, २००२ बाट लागू भएको रोम विधान मार्फत स्थापना भएको अन्तराष्ट्रिय फौजदारी अदालतले २००३ देखि नेदरल्याण्डको हेग शहरमा रहेको कार्यालयबाट आफ्नो कार्यारम्भ गरेको छ । यस विषयमा पछिल्ला प्रकरणहरुमा बिस्तृत रुपमा उल्लेख गरिने नै हुँदा यहाँ उल्लेख गरिएको छैन ।

३.३. बर्णशंकर न्यायाधिकरण (Hybrid Tribunals or Third Generation of Tribunal): अन्तराष्ट्रिय न्यायाधीशहरु तथा अभियोजकको र स्थानीय वा राज्यका तर्फबाट नियुक्ति हुने प्रकृयाबाट गठन हुने न्यायाधिकरणलाई बर्णशंकर न्यायाधिकरण भनिन्छ । विशेषगरी युद्ध पश्चात युद्धबाट पुगेको मानवीय क्षतीलाई अपूरणीय गर्न नसकिने भएतापनि त्यस्तो क्षती पुर्‍याउनेहरुलाई कानूनको दायरामा ल्याई दण्ड दिने उद्देश्यले यस्तो न्यायाधिकरणको गठन गरिएको हुन्छ । यस किसिमको अदालत अन्तराष्ट्रिय फौजदारी न्याय पद्धती (International Criminal Justice System) को बैकल्पिक उपायको रुपमा आएको छ । यस्ता न्यायाधिकरणले दोश्रो पुस्ताको जस्तो कठोर नभै लचकतापूर्वक

काम गर्न सक्छ भन्ने पनि विश्वास रहेको छ । बर्णशंकर न्यायाधिकरणको स्थापना गर्ने आधारहरु निम्न देखिन्छः

- दोश्रो पुस्ताको न्यायधिकरणबाट भएका काम कारवाहीबाट परिमाणात्मक उपलब्धी प्राप्त हुन नसकेको,
- निर्धारित समयमा उद्देश्य अनुसारको काम हुन नसकेको,
- त्यस्ता न्यायाधिकरणमा खर्च ज्यादै हुने भएकोले लागत कम गर्न,
- प्रभावकारी रुपमा काम संपन्न गर्नु पर्ने भएकोले र
- राज्यका अन्य निकायहरुले आदर गर्ने सहयोग गर्ने, अनुसन्धान गर्न सजिलो हुने र एकरूपमा सजाय हुने,

बिभिन्न प्रकारका अदालत वा न्यायाधिकरणको संयुक्त संक्षिप्त बिबरण निम्न तालिकाद्वारा जानकारी दिने प्रयास गरिएको छः

न्यायाधिकरण	अपराधको विषय	गठन प्रकृया र कानुनी आधार	न्यायाधीश संख्या	क्षेत्राधिकार ग्रहण	परिणाम
Nuremberg	Crimes against humanity-CAH, peace and war crimes-WC	London charter, Int. Military Tribunal Charter	Each of 4 countries 1 judge and 1 alternate=8	Prosecution for political, military, and economic leadership of the defeated Nazi Germany.	12 death sentence, 7 life imprisonment, 3 free=22
Tokyo	Crimes against humanity, peace and war crimes	Charter	11 from different countries	who participated conspiracy on war, highest decision-making, atrocities or CAH, planner, commanding	7 death sentence, 16 life imprisonment, 2 died during trial, 2 imprisonment=28
ICTY	Breaches of Geneva Convention, violation of laws or custom of war, genocide, CAH	UN Resolution 827	16 permanent +9 temporary=25	jurisdiction over four clusters of crimes committed on territory of the former Yugoslavia since 1991	
ICTR	Genocide, violation of int. law, CAH, war crimes	UN Resolution 955, 1994	16 permanent +9 temporary=25	genocide, CAH, WC, defined as violations of Common Article 3	50 already trialed, 29 convicted, 11 on going
ICC	Genocide, CAH, war crimes, aggression	Rome Statute 1998	18 from election	genocide, CAH, WC, crime of aggression.	Thomas Lubanga only
Hybrid:					
Kosovo	CAH, Genocide. breache Geneva conventions, Violations laws and customs of war.	UNMIK Regulation, Domestic law, Yugoslav law	International 10 and National 5=15	genocide, CAH, WC, defined as violations of Common Article 3	
East Timor	Genocide, CAH, WC, torture, sexual violence, murder	Mix substantive law (domestic and Int.), Rome Statute	SPSC 2+1=3 Appeal 2+1=3	genocide, CAH, WC, torture, sexual violence, murder	55 trial-87 perpetrator, 84 convicted,
Cambodia	Henious crime	Agreement between Gov and UN	Pretrial 3+2 appeal 4+3	Rulaer of Khmeruj dinesty	No in progress
Sierra Leone	Civil war, rape, mutilation, murder, torture	Agreement between Gov and UN	2+4 trial chamber, 5 in Appeal	serious violation of int. humanitarian and SL laws committed in territory of SL since 30 Nov. 1996	4 in trial and 4 in process

Lebanon	trials for the people accused of carrying out the attack of 14 Feb. 2005 which killed 23 people,	UN Security Council Resolution 1757	11, pre trial, trial, Appeal: mixture of Lebanese and international	the attack of 14 Feb. 2005, 1 Oct. 2004 to Dec. 2005 and killing many people	
Bosnia and Herzegovina	fight against terrorism, war crimes, human trafficking, organized and economic crimes	Law on the Court of BiH, promulgated on 12 Nov, 2000			

४. अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको जानकारी (International Criminal Court-ICC)

अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत (International Criminal Court-ICC) पहिलो स्थायी प्रकारको स्वतन्त्र अदालत एवं अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी न्यायको सम्पादनको सिलसिलामा अन्तिम अदालतको रूपमा रहेको छ । यस अदालतको कारवाहीबाट गम्भीर प्रकृतिका अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अपराधका दोषीहरूलाई सजाय गरी दण्डहीनतालाई अन्त्य गर्दै कानूनको शासन स्थापना गर्नको लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा स्थापित भएको हो । अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत रोम विधान १९९८ को धारा १ अनुसार स्थापित भएको हो । यसको कार्यालय नेदरल्याण्डको द हेगमा रहेको छ ।

४.१ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत स्थापनाको उद्देश्य (Objective to establish of International Criminal Court)

मानवीय साक्षा बन्धनको स्वरूपलाई विखण्डित गराउन सक्ने संभावनामाथि चिन्तन्ताशील विश्व, विशौं शताब्दीमा करोडौं बालबालिका र अन्य मानिस मानवताको सन्धिचारलाई गंभीर आघात पुऱ्याउने अकल्पनीय ज्याजतीको शिकार भएकोले विश्व शान्ति सुरक्षा र मानव भलाईको लागि अन्तराष्ट्रिय जगतमा हुने गंभीर प्रकृतिका अपराधको नियन्त्रण गरी दण्डहीनतालाई कार्यान्वय गर्ने प्रमुख उद्देश्यले यस अदालतको स्थापना भएको हो । अन्तराष्ट्रिय रूपमा हुने गरेको मानवीयता विरुद्धको अपराधबाट हुनसक्ने दण्डहीनताको अन्त्य गरी मानवअधिकारको रक्षा र मानवतासम्बन्धी कानूनको सर्वोपरिताको सम्मान गर्दै विश्व शान्ति कायम राख्ने, न्याय प्राप्ती गर्ने र न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तको अनुकूल हुनेगरी दण्ड दिने व्यवस्था हुन आवश्यक भएको र अन्तराष्ट्रिय अपराधकोलागि जिम्मेवार व्यक्ति समुह वा समुदायमाथि फौजदारी अधिकार क्षेत्रको आफ्नै मुलुकमा प्रयोग गरी दण्डहीनतालाई न्यून गर्नु अन्तराष्ट्रिय चिन्ताको परिणामस्वरूप यस अदालतको स्थापना भएको हो । अन्य महत्वपूर्ण उद्देश्यहरूमा:

- पहिलो र दोश्रो विश्वयुद्धको विभिषिकाबाट भएको जनधनको क्षती दोहरिन नदिनु,
- अन्तराष्ट्रिय समुदाय सम्बन्धी गंभीर अपराध गर्ने अपराधिक व्यक्तित्वहरु वा दोषीहरूलाई दण्डहीनताको अन्त्य गर्न मद्दत गर्ने,

- विशेष अवस्थामा स्थापना भएका न्यायाधीकरणहरूले निश्चित समय र क्षेत्रमा भएका अपराधहरूका दोषीहरूलाई मात्र सजाय गर्न स्थापित भएकोमा स्थायी प्रकृतिको अदालतको आवश्यकता महसुस भएको,
- अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा मानवताविरुद्धका अपराधहरू बढ्दै गएको कारण गम्भीर अपराध गर्ने दोषीहरूलाई सजाय गरी दण्डहिन्ता कायम गर्न दवाव सृजना भएको परिणामस्वरूप,

४.२. अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी कानूनका श्रोतहरू (Sources of International Criminal law):

● परंपरागत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू	● हेग सन्धिहरू (शान्ति: १८९९ र १९०७)	● जेनेभा सन्धिहरू: चार सन्धिहरू (घाईते तथा बिरामी सैनिकको सुधार, घाईतेहरूको उपचार, नागरिकहरूको थुनुवा आदि)
● न्युरेम्बर्ग बडापत्र र सिद्धान्त	● संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र	● आमसंहारविरुद्धको महासन्धि
● यातनाविरुद्धको महासन्धि	● तदर्थ न्यायाधिकरणका विधान र निर्णयहरू	● रोम विधान

४.३ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको स्थापना र विद्यमान अवस्था (Establishment and existing position of ICC): (धारा १ देखि ४)

- संयुक्त राष्ट्रसंघको सुरक्षा परिषद (United Nation/Security Council-UN/SC) ले अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको स्थापनाको लागि संयुक्त राष्ट्र संघीय कुटनैतिक सर्वाधिकार सम्पन्न सम्मेलन (UN Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court) इटलीको रोममा सन् १९९८ को १७ जुलाईमा संयुक्त राष्ट्रसंघका सदस्य राष्ट्रका प्रतिनिधिहरूको सम्मेलनको आयोजना गरेको थियो ।
- ११ अप्रील २००२ मा ६० राष्ट्रहरूले अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानलाई अनुमोदन गरेपछि त्यसको ६० दिन भित्र विधान लागु हुने व्यवस्थाले गर्दा १ जुलाई २००२ देखि विधान कार्यान्वयनमा आएको हो,
- सन् १७ जुलाई १९९८ मा संयुक्त राष्ट्रसंघका सदस्य राष्ट्रहरूमध्ये सिनेगल समेतका १२० राष्ट्रहरूले अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अपराधका दोषीहरूलाई न्यायको कठघरामा ल्याउन अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत स्थापनाका लागि सहमत भए,

- रोम विधान अनुरूप अन्तर्राष्ट्रिय समुदायद्वारा खडा गरिएको एउटा स्थायी (ermanant), स्वतन्त्र (Independent), न्यायिक (Judicial) अंग हो, जसले अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत अत्यन्त गम्भीर अपराध, आम जनसंहार, मानवताविरुद्धका अपराध, युद्ध अपराध र आक्रमणको अपराधमा न्यायिक कारवाही गर्दछ ।
- सो सम्मेलनमा २१ राष्ट्रहरू अनुपस्थित भए जसमा अरेबीयन र क्यारेबीयन मुलुकहरू बढी थिए,
- ७ राष्ट्रहरू अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत स्थापनाको विरुद्धमा रहे,
- अमेरिका, ईजरायल र चीनले विधान जारी गर्ने विषयको विरुद्धमा रहे,
- फौजदारी अधिकार क्षेत्रको परिपूरकको रूपमा स्थापित अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी व्यक्तित्व बोकेको स्थाई अदालत हो, राष्ट्रिय
- संयुक्त राष्ट्रसंघको कुनै अंगको रूपमा रहने छैन,
- जुलाई २०१२ सम्म १२१ राष्ट्रहरू ICC को सदस्य भएका छन् भने थप ३२ मुलुकले अनुमोदन गरेका छन्,
- १२१ औं पक्षराष्ट्रको रूपमा ग्वाटेमाला रहेको छ,
- यस अदालतको खर्चका स्रोतहरूमा पक्षराष्ट्रहरूबाट प्राप्त हुने रकम, कुनै राज्य वा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू वा निजी तवरबाट वा संस्थागत रूपमा स्वेच्छाले प्रदान गरेका रकम,
- सन् २०१२ अगष्टसम्मको आंकडा अनुसार ७७ देशका ६९६ जना कर्मचारीले काम गर्छन्, १० करोड ८८ लाख यूरो बजेट रहेको छ,
- कुनै पनि राज्य पक्षको भूभागमा र विशेष संभौताद्वारा जुनसुकै राज्यको भूभागमा काम कारवाही र अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने व्यापक क्षेत्राधिकार रहेको छ,

४.४ रोम विधानको विशेषताहरू (Characteristics of Rome statute)

- अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत राष्ट्रिय अदालतको पूरक (complimentary) को रूपमा रहने, (धारा १)
- अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले व्यक्तिसँग सरोकार राख्दछ र अपराधको अनुसन्धान गर्ने, कारवाही अगाडि बढाउने र व्यक्तिलाई दण्डित गर्ने हैसियत राख्दछ, (धारा २५)
- अन्तर्राष्ट्रिय न्यायाधीशहरूबाट न्याय संपादन गरिने भएकोले स्वतन्त्र र निष्पक्ष हुने,

- रोम विधानमा उल्लेख भएका व्यवस्थाहरु अनिवार्य हुने, यसमा अरु अन्तराष्ट्रिय दस्तावेज जस्तो आरक्षण राखेर अनुमोदन गर्न सकिदैन,
- रोम विधानमा उल्लेख भएका अपराधहरुको सांगुरो हुने गरी परिभाषा गर्न सकिदैन वा अपराधको परिभाषा कठोर रुपमा गरिने छ, शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने व्यवस्था रहेको (धारा २२),
- मनसायपूर्वक वा ज्ञानपूर्वक अपराध घटाएको भएमा मात्र अपराधिक दायित्व सिर्जना हुने,
- निर्णय हुन बांकी रहेको वा अनुसन्धान वा अभियोजनको क्रममा रहेको मुद्दामा कानून परिवर्तन भएमा कसुरदारलाई हितकर हुने कानूनको प्रयोग हुने, (धारा २४)
- अति गंभिर प्रकृतिको अपराधहरुमा रोम विधानको पक्षराष्ट्र नै हुनु पर्छ भन्ने छैन, आफैं अधिकारक्षेत्र गृहण गर्न सक्ने,
- फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्तहरुलाई आत्मसाथ गरेको छ,
- मानवीय मूल्य र मान्यता यसको आधार विषय बनाईएको छ,
- अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने मुद्दाहरुका सम्बन्धमा मात्र कारवाही अगाडि सारिने,
- फौजदारी कानूनको प्रमुख सिद्धान्तलाई कडाईका साथ अनुमोदन गरेको छ:
 - भूतलक्षी कानून बनाई कारवाही गर्न नमिल्ने,
 - दण्डहिनता र मृत्युदण्ड निषेध गरेको,
 - पीडित र साक्षीको सुरक्षा,
 - निष्पक्ष र कानूनको उचित प्रकृया अपनाइने,
- विधान कार्यान्वयनमा आउनुअघि वा सम्बन्धित राष्ट्रले विधान अनुमोदन गर्नु अघि भएका अपराधिक गतिविधिको विषयमा मुद्दा चलाउन नसकिने, (धारा ११)
- अदालतले अपराधमा संलग्न सरकार प्रमुख वा सरकारका सदस्यहरु वा प्रतिनिधिसभाका सदस्य निर्वाचित प्रतिनिधि अथवा सरकारी अधिकारीलाई फौजदारी उत्तरदायित्व बहन गराउन सक्ने,
- अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने फौजदारी दायित्व बहन गराउने अन्य आधारमा नेतृत्वको आदेशलाई अगाडि सारिन्छ । जस्तै : कमाण्डरले नेतृत्व गरेको बल वा फौजले गरेको अपराधमा कमाण्डरले प्रभावकारी रुपमा त्यस्तो बल फौजलाई नियन्त्रण र सुपरीवेक्षण गर्न नसकेको भनी फौजदारी दायित्व बहन गराइन्छ । तर माथिको आदेश पालना गर्दा भएका कार्यमा सैनिक वा व्यक्तिलाई फौजदारी दायित्व बहन गराउनबाट जोगाइन्छ ।

- यस्तो अदालत, जसले सरकारको हिस्सा बनेर वा सरकारसँग सम्बन्धित रहेर वा सरकार परिवर्तन वा यथास्थितिमा फेरबदल ल्याउन विद्रोहमा संलग्न समूहको हिस्सा वा सम्बन्धित रहेका व्यक्तिका अपराधको ठीक ढंगले निरूपण गर्न सक्दछ ।
- विधानमा व्यवस्था भएका अपराधको लागि राष्ट्रिय न्यायिक क्षेत्राधिकारबाट उम्किन सक्ने तानाशाह र अन्य अपराधीहरूलाई दण्डित गर्न सक्ने,
- मुद्दा चलाउने हदम्याद नहुने,

४.५ क्षेत्राधिकार (Jurisdiction)

४.५.१ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले प्रयोग गर्ने राष्ट्रिय क्षेत्राधिकार (National Jurisdiction of ICC)

- अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत राष्ट्रिय क्षेत्राधिकारको पूरक हो विकल्प होईन, राष्ट्रिय अदालतको अधिकारलाई विस्थापित गर्नको लागि होइन, (धारा १)
- विधानअनुसार आमसंहार, मानवताविरुद्ध, युद्धअपराध र आक्रामकताको अपराधहरूमाथि अदालतको अधिकारक्षेत्र रहने, (धारा ५)
- रोम विधान लागु भएपछी भए गरेका अपराधको सन्दर्भमा मात्र अधिकार क्षेत्र रहने, (धारा ११)
- विधानको पक्ष भएका राज्यले विधानमा उल्लेखित अपराधहरूको सन्दर्भमा, (धारा १२)
- यस्ता अपराधहरू भएको वा देखा परेको अवस्थामा राज्यपक्षले अभियोक्तालाई सिफारिस गरेमा, एक वा बढी यस्ता अपराधहरू भएको देखा परेको अवस्था संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बडापत्रको परिच्छेद ७ अन्तर्गत कार्यरत सुरक्षापरिषदले अभियोक्तालाई सिफारिस गरेमा र अभियोक्ताले यस्तो अपराधको लागि अनुसन्धानको शुरुआत गरेमा (धारा १३)
- राष्ट्रिय अदालतले गम्भीर फौजदारी कसूर गर्ने अपराधीहरूलाई सजाय गर्न वा अनुसन्धान गर्न असमर्थ वा अनिच्छुक भएमा आफ्नो क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्न सक्छ । तर पहिलो प्राथमिकता सधैं राष्ट्रिय अदालतको रहन्छ, (धारा १३ र १४)
- राष्ट्रको न्यायिक प्रणाली असफल भएमा वा सरकार आफैँ त्यस्ता अपराधहरूमा सामेल भएमा वा अपराधीहरूको सत्ता र शक्तिका कारणले तिनीहरूलाई सजाय गर्न राज्यका अधिकारीहरू अनिच्छुक भएमा,

- राष्ट्रको न्यायिक प्रणाली अन्तरगत अनुसन्धान र अभियोजन भएको मुद्दा जवसम्म अनुसन्धान र अभियोजन वास्तविक थिएन वा सजाय दिलाउने उद्देश्यले गरेको थिएन भनी विश्वास गर्ने आधार नभएमा,

४.५.२ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको क्षेत्राधिकार (Jurisdiction of ICC)

रोम विधान अनुमोदन गरेपछि विधानमा परिभाषित अपराधहरूमा ICC को क्षेत्राधिकार लागू हुन्छ । निम्न अवस्थामा ICC ले न्यायिक कारवाही चलाउन सक्दछ:

- अपराध भएको राष्ट्र वा अपराधको अभियोग लागेको व्यक्ति वा नागरिक भएको राष्ट्रमध्ये कुनै एक वा दुवै राष्ट्र विधानको पक्ष राष्ट्र छन् भने,
- पक्षराज्यको प्रादेशिक भूभागमा अपराध घटित भएमा वा त्यस राज्यको नागरिकले अपराध घटाएको अवस्थामा,
- राज्यको न्यायिक प्रणालीले अभियोजन तथा पूर्पक्ष गर्न नचाहे वा असक्षम भएमा,
- विधानको पक्ष नभएको कुनै पनि राष्ट्रले आफ्नो देशमा भएको निश्चित अपराधहरूमा दोषीलाई सजाय गर्नका लागि ICC को क्षेत्राधिकार स्वीकार गर्ने निर्णयमा । तर त्यस्को लागि UN/SC ले सिफारिस गरी पठाउनु पर्दछ ।
- निम्न आधारमा क्षेत्राधिकार रहन्छ:
 - विषयवस्तुगत अधिकारक्षेत्र (आमसंहार, मानवताविरुद्धको अपराध, युद्धअपराध)
 - कालक्रमिक अधिकारक्षेत्र
 - व्यक्तिपरक अधिकारक्षेत्र,
 - सुरक्षापरिषदीय अधिकारक्षेत्र

४.६ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत सञ्चालनका सिद्धान्तहरू (Fundamental Principles of ICC/Rome Statute)

- विधान लागू हुनु पूर्वका अपराधहरूमा कारवाही नचलाउने (भुतलक्षी) कारवाही नहुने: १ जुलाई २००२ मा रोम विधान कार्यान्वयनमा आएपछि भएका घटनाका दोषीमात्र विधान बमोजिम न्यायिक कारवाही गर्ने ।
- दण्डहीनताको निषेध: रोम विधानमा उल्लेख भएका अपराधका दोषीहरूलाई कुनै पनि प्रकारको माफी, उन्मुक्ति वा दण्डहीनताका कुनै पनि मापदण्डलाई मान्यता नदिने ।

- अदालती कारवाहीमा निष्पक्षता र कानूनको उचित प्रक्रिया अपनाइने ।
- मृत्युदण्ड लागू गर्न नपाइने ।
- पीडित तथा साक्षीको सुरक्षा गरिने ।

४.७ रोम विधानमा फौजदारी न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्त (Fundamental Principles of Criminal Justice in Rome Statute)

- कानून विनाको अपराध नहुने, धारा २२
- कानूनविनाको सजाय नहुने, धारा २३
- विधानको भूतकालिक वा पश्चात्दर्शी असर नहुने, धारा २४
- व्यक्तिगत फौजदारी दायित्व रहने, धारा २५
- उमेर नपुगेका (१८ वर्ष) व्यक्ति उपर क्षेत्राधिकार नरहने, धारा २६
- अपराधमा पदीय हैसियतको असान्दर्भिकता, धारा २७
- आदेश दिने तालुकवाला अधिकारी जिम्मेवार हुने (Superior Responsibility), धारा २८
- अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रका अपराधहरूमा हदम्याद नलाग्ने, धारा २९
- अपराध स्थापित हुन मनसाय तत्वको महत्वपूर्ण भूमिका रहने, धारा ३०
- मानसिक रोग वा कमजोरीले ग्रसित व्यक्तिले गरेको कार्य अपराध नहुने, धारा ३१
- आत्मरक्षाको लागि गरिएको कार्य अपराध नहुने, धारा ३१
- तथ्यको भ्रम र कानूनको भ्रमसम्बन्धी धारा ३२

४.८ रोम विधानमा अन्य सर्वमान्य सिद्धान्तहरू (Other Principles in Rome Statute)

- दोहोरो खतराको सिद्धान्त,
- चुप बस्न पाउने (धारा ५५-२)
- अन्तरिम छुटकारा पाउने अधिकार (धारा ५९)
- अदालतबाट दोषी प्रमाणित नभएसम्म निर्दोष मानिने (धारा ६६),
- अभियुक्तलाई दोषी प्रमाणित गर्ने भार अभियोक्तामा रहने (धारा ६६),
- अभियुक्तलाई दोषी करार गर्नको लागि अभियुक्तको दोषमा अदालत शंकाहित तवरले विश्वस्त हुनुपर्ने,

४.९ रोम विधानमा (अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत) ले व्यवस्था गरेका अपराधहरू (Crimes under ICC)

(क) आमसंहार (Genocide)	(ख) मानवताविरुद्धको अपराध (Crime against humanity)
(ग) युद्धअपराध (War crime)	(घ) आक्रमकताको अपराध (Crime of aggression)

(क) **आमसंहार (Genocide)** (धारा ६): कुनै राष्ट्रिय, जनजाति, जातीय वा धार्मिक समूहलाई सम्पूर्ण वा आंशिकरूपले सखाप पार्ने उद्देश्यले गरिएका कुनै पनि कार्य र धारा २५(३)(ख) अनुसार आमसंहारको कार्य गर्न आदेश दिने, सहयोग गर्ने वा त्यस्तो कार्य गर्न बाध्य पार्ने व्यक्ति, यस अन्तरगतका अपराधहरूमा:

समूहका सदस्यहरूलाई मारु, समूहका सदस्यहरूलाई गम्भीररूपमा शारीरिक तथा मानसिक हानि पुर्याउनु, सम्पूर्ण वा आंशिकरूपमा भौतिक संहार गर्न कुनै समूहमाथि नियतपूर्वक उनीहरूको परम्पराभन्दा फरक जीवनशैली अपनाउन बाध्य पार्नु, समूहका व्यक्तिलाई जन्मनिषेध गर्ने कार्य तथा उपाय अपनाउन बाध्य पार्नु, एक समूहका बालबालिकालाई अर्को समूहमा जबर्जस्ती स्थानान्तरण गर्नु ।

(ख) **मानवताविरुद्धको अपराध (Crime against humanity)** (धारा ७) मानवता विरुद्धको अपराध भन्नाले गैर सैनिक जनसमुदाय वा नागरिक विरुद्ध जानाजानी निर्देशित (लक्षित) व्यापक वा योजनाबद्ध आक्रमणको एक भागको रूपमा भएको निम्न कार्यहरूलाई बुझ्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्ता कार्य राज्य वा सांगठनिक नीतिलाई लागू गर्ने क्रममा भएको हुनु पर्ने ।

हत्या, दासता, यातना, उच्छेदन अभियान, स्वेच्छाचारी तरिकाले स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गर्ने, जनसमुदायलाई जबर्जस्ती स्थानान्तरण वा विस्थापन, बलात्कार, यौन दासता, जबर्जस्ती वेश्यावृत्ति, जबर्जस्ती गर्भधारण तथा बन्ध्याकरण, वा अन्य कुनै प्रकारको यौन हिंसा, जबर्जस्ती बेपत्ता पारिनु, रंगभेद, विश्वव्यापीरूपमा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा बन्देज गरिएका, राजनीतिक, जातीय, राष्ट्रिय जनजातीय, साँस्कृतिक, धार्मिक, लैङ्गिक वा अन्य कुनै आधारमा गरिने दमन तथा यस्तै अन्य अमानवीय कार्यहरू जो जानाजानी ठूलो क्षति पुर्याउने वा शारीरिक, मानसिक तथा स्वास्थ्यमा गम्भीर क्षति पुर्याउने

(ग) **युद्धअपराध (War crime)** (धारा ८): १२ अगस्त १९४९ का जेनेभा महासन्धिहरूको व्यापक उल्लंघन र सशस्त्र द्वन्द्वमा लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू र त्यससँग सम्बन्धित प्रथाजनित कानूनको गम्भीर उल्लंघनको अपराध नै युद्धअपराध हो । युद्धअपराधको अभियोग लागेको व्यक्तिलाई निम्न प्रमुख भागमा राखी कारवाही गर्न सकिन्छ:

- युद्धअपराधमध्ये जेनेभा महासन्धि १९४९ को गम्भीर उल्लंघन गर्ने व्यक्ति वा सम्पत्ति विरुद्धका निम्न कार्यलाई युद्धअपराधको रूपमा परिभाषित गरेको आधारमा:

मनसायप्रेरित हत्या, स्वास्थ्य/शरीरमा गम्भीर आघात पर्ने गरी भएको मनसायप्रेरित कार्य र यातना तथा अमानवीय व्यवहार, जथाभावि र कानुन विपरीत सैन्य आवश्यकताले औचित्यपूर्ण नठहरिने गरी सम्पत्ति नष्ट गर्नु, युद्धबन्दी वा अन्य संरक्षित व्यक्तिलाई जबर्जस्ती सेवा गर्न बाध्य पार्नु, स्वेच्छाचारी तरिकाले युद्धबन्दी वा अन्य संरक्षित व्यक्तिको निष्पक्ष तवरले न्याय पाउने अधिकारबाट वञ्चित गर्नु, गैरकानुन विस्थापन वा स्थानान्तरण वा थुनामा राख्नु र बन्धक बनाउनु ।

- अन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्वमा लागू हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू तथा अन्य त्यस्तै प्रकारका प्रथाजनित कानूनको गम्भीर उल्लंघनका निम्नलिखित अपराधहरूमा ICC को क्षेत्राधिकार आकर्षित हुन्छ, साथै अन्तर्राष्ट्रिय सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा निम्न अपराधहरूलाई युद्धअपराधको रूपमा लिईन्छः

गैरसैनिक व्यक्तिमाथि निर्देशित (लक्षित) रूपमा अत्यधिक क्षति तथा चोट पुग्ने आक्रमण, सैन्य उद्देश्यभन्दा बाहेकका जस्तै विद्यालय, अस्पताल, ऐतिहासिक स्मारक, धार्मिक केन्द्रहरूलगायत सार्वजनिक संरचना माथिको आक्रमण, सैन्य आवश्यकताले औचित्यपूर्ण नठहरिने शत्रु पक्षको सम्पत्ति कब्जा तथा नष्ट गर्नु, युद्धमा निषेधित तरिका प्रयोग गर्ने जस्तो युद्धविरामको भण्डा, संयुक्त राष्ट्रसङ्घ तथा शत्रुको चिन्ह, रेडक्रस संकेतको दुरुप्रयोग, युद्धमा निषेधित विषजन्य हतियारको प्रयोग, १५ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई सेनामा भर्ना गर्नु, मानव ढालको प्रयोग गर्नु, नागरिकलाई भोकै राखी युद्धमा प्रयोग गर्नु,

- आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वमा भएका निम्न अपराधहरू युद्धअपराधको रूपमा राखिएका छन्ः
आन्तरिक चरित्रको सशस्त्र द्वन्द्वको अवस्थामा जेनेभा महासन्धिको साभ्ता धारा ३ को उल्लंघन गर्ने निम्न अपराधहरूः

(क) जीवन र व्यक्तिमाथिको हिंसा, हत्या, यातना तथा क्रूर अपमानजनक व्यवहार,

(ख) आत्मसम्मान माथिको आक्रमण विशेष गरी क्रूर तथा अपमानजनक व्यवहार,

(ग) बन्धक बनाउनु,

(घ) अदालतको फैसला पूर्व नै दण्डको निर्णय गर्नु, यसका साथै आन्तरिक सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा गरिएका निम्न कार्यहरूः

गैरसैनिक नागरिक माथि लक्षित गरिएको आक्रमण, सार्वजनिक संरचनाहरूः अस्पताल, यातायात, शैक्षिक संस्था, ऐतिहासिक स्मारकहरू माथिको आक्रमण, आक्रमणबाट कब्जामा लिईसकेपछि पनि शहर तथा गाउँमा लुटपाट मच्चाउनु, बलात्कार, यौनदासता, जबर्जस्ती वेश्यावृत्ति, जबर्जस्ती गर्भधारणतथा बन्ध्याकरण र अन्य प्रकारका यौन हिंसा, १५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई सशस्त्र सेना वा समूहमा भर्ना गर्नु वा युद्धका गतिविधिमा सहभागी गराउनु, सुरक्षा वा सैनिक आवश्यकताको

औचित्यविना नागरिकहरूलाई विस्थापन हुन आदेश गर्नु, सैनिक आवश्यकताको औचित्यविना शत्रु पक्षको सम्पत्ति नष्ट गर्नु वा कब्जामा लिनु, शत्रु पक्षको व्यक्तिलाई मृत्यु, स्वास्थ्यलाई गम्भीर क्षति पुर्याउने कुनै पनि किसिमको वैज्ञानिक तथा स्वास्थ्य परीक्षण गराउनु ।

- तर हुलदंगा, एकल वा छिटफूट हिंसाजन्य कार्य वा यस्तै प्रकारका अन्य कार्य जस्ता आन्तरिक उपद्रव र तनावको अवस्थामा भने लागु हुन सक्दैन ।
- अन्तर्राष्ट्रिय चरित्र नभएको सशस्त्र द्वन्दमा लागु हुने कानुन र प्रथाको गंभीर उलंघन समेतका निम्न कार्यहरु:

(घ) आक्रमकताको अपराध (Crime of aggression): आक्रमणको अपराधको परिभाषा रोम विधानमा स्पष्ट गरिएको थिएन । यस अपराध अन्तर्गत के कस्ता अपराध तथा कार्यहरू समावेश हुने भनी अन्यौल नै थियो । यसको परिभाषा, आवश्यक तत्व र आक्रमणको अपराधको क्षेत्राधिकार सम्बन्धी कार्य गर्न सन् २००२ मा एक विशेष कार्यदल गठन गरिएको थियो । सन् २०१०, मे ३१ देखि ११ जुनमा युगाण्डाको कम्पालामा रोम विधानको पुनरावलोकन सम्मेलन सम्पन्न हुँदा छ वटा प्रस्ताव पारित भएको मध्ये आक्रमकता/हमलाको अपराधको परिभाषा पनि गरेको छ । जस अनुसार:

नेतृत्व तहमा रहेको व्यक्तिले गरेको आक्रमणको योजना, तयारी, शुरुआत र कार्यान्वयन संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्र विरुद्ध हुनु पर्ने, एक राज्यले अर्को राज्य विरुद्ध सैन्य शक्तिको प्रयोग गरिएको हुनु पर्ने, तर सुरक्षा परिषद्को अख्तियारीमा वा आत्मरक्षाको लागि त्यस्तो शक्तिको प्रयोग गरिएकोमा भने आक्रमण नमानिने, सैन्य शक्तिको प्रयोग गरी बम वर्षा गर्नु र सेनाद्वारा अर्को मुलुकमा हमला गर्नु वा नाकाबन्दी गर्नु, आक्रमण कायम हुनको लागि आवश्यक अवस्था:

- नेतृत्व तहमा रहेको व्यक्तिले गरेको आक्रमणको योजना, तयारी, शुरुआत र कार्यान्वयन संयुक्त राष्ट्र संघको वडापत्रविरुद्ध हुनु पर्ने,
- एक राज्यले अर्को राज्य विरुद्ध सैन्य शक्तिको प्रयोग गरिएको हुनु पर्ने,
- तर सुरक्षा परिषद्को अख्तियारीमा वा आत्मरक्षाको लागि त्यस्तो शक्तिको प्रयोग गरिएकोमा भने आक्रमण नमानिने,
- सैन्य शक्तिको प्रयोग गरी बम वर्षा गर्नु,
- सेनाद्वारा अर्को मुलुकमा हमला गर्नु वा नाकाबन्दी गर्नु

- बहुमत सदस्यले ग्रहण गरेपछि १ जनवरी २०१७ देखि आक्रमकताको अपराधमा अदालतले आफ्नो क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्ने व्यवस्था सम्मेलनबाट भएको छ। यस किसिमको अपराधमा सुरक्षा परिषदले विवादलाई प्रेषित गरेमामात्र अदालतको क्षेत्राधिकार शुरू हुने र अभियोक्ताले अनुसन्धान गर्न पाउने अधिकारमा केही सीमितता तोकेको छ।

४.१० अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको सिमा र ग्राह्यता (Limitation and admissibility of Rome statute/ICC)

(क) अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको सिमा र अदालतले मुद्दालाई अग्राह्यता (inadmissibility) प्रदान गर्ने विषयमा रोम विधानमा भएको व्यवस्था निम्न रहेको छ:

- १८ वर्ष भन्दा माथिका व्यक्तिउपर लागेको आरोपको सम्बन्धमा मात्र न्यायिक कारवाही गर्न सक्छ।
- रोम विधान लागू भएपछि भएका अपराधहरूमा मात्र यसले कारवाही गर्छ,
- पक्ष राज्यले अनुसन्धान वा अभियोजन गर्न अनिच्छुक वा वास्तवमा असमर्थ भएको अवस्था भएमा बाहेक मुद्दाउपर अधिकारक्षेत्र भएकै राज्यले मुद्दाको अनुसन्धान वा अभियोजन गरिरहेको भएमा,
- अभियोजन गर्न अनिच्छुक वा अयोग्य भएको कारण बाहेक मुद्दाउपर अधिकारक्षेत्र भएकै राज्यले मुद्दाको अनुसन्धान गरेको र सम्बन्धित व्यक्तिलाई अभियोजन नगर्ने निर्णय गरेमा,
- उजुरीको विषयमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई मुद्दा चलिस्केको तर अदालतबाट पुपक्षको अनुमति नमिलेमा,
- मुद्दामा अदालतद्वारा थप कारवाही गर्ने औचित्य सावित गर्न पर्याप्त र गम्भीर आधार नभएमा,

(ख) अदालतले मुद्दालाई ग्राह्यता (admissibility) प्रदान गर्ने विषयमा रोम विधानमा भएको व्यवस्था निम्न रहेको छ (धारा १७ को उपधारा (२)):

खास मुद्दामा अदालतले अनिच्छा भएको ठहर गर्नको लागि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा मान्यताप्राप्त उचित प्रक्रिया र सिद्धान्तहरूको आधारमा देहायको विषयमा विचार गर्नु पर्ने:

- उल्लेखित अपराधहरूका फौजदारी दायित्वबाट सम्बन्धित व्यक्तिलाई बचाउने उद्देश्यले कारवाही चलाइएको वा चलाईदै गरेको वा राष्ट्रिय निर्णय लिइएको भन्ने लागेमा,

- कारबाहीमा औचित्यबिनाको ढिलाइ भइरहेको वा विद्यमान परिस्थितिमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई न्यायसमक्ष उभ्याउन असंगत भएको,
 - कारबाही स्वतन्त्ररूपमा र निष्पक्षतापूर्वक नचलाएको वा नभइरहेको र विद्यमान परिस्थितिमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई न्यायसमक्ष उभ्याउन असंगत तरिकाले कारबाही चलेको वा चलाइएको,
- खास मुद्दामा अयोग्यता ठहर गर्नको लागि अदालतले राष्ट्रिय न्यायिक प्रणालीको पूर्ण असफलता वा प्रमाणको अनुपलब्धताले राज्यले अभियुक्तलाई कारबाही चलाउन नसकेको भन्ने बिषयमा,

४.११ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको संरचना (Structure of ICC) (धारा ३४)

- (क) **अध्यक्ष (Presidency):** अभियोक्ताको कार्यालय बाहेक अदालतको प्रशासनिक कार्य गर्नको लागि अध्यक्ष सहितको अरु दुई न्यायाधीशहरु रहने छन् । न्यायाधीशहरुमध्येबाट पूर्णकालिन सदस्यको रूपमा अध्यक्ष र उपाध्यक्षको निर्वाचन गरिन्छ ।
- (ख) **न्यायिक बिभाग (Judicial Division)** (धारा ३६): पूर्वपूर्पक्ष विभाग, पुर्पक्ष विभाग र पुनरावेदन विभाग समेत तिन बिभागहरु रहने छन् । न्यायिक बिभाग अन्तरगत १८ जना न्यायाधीशहरु रहने छन् । कार्यबोझको आधारमा आवश्यक परेको समयमा यो संख्या बढाउन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । न्यायाधीशहरुको पदावधि नौ वर्षको लागि निर्वाचित हुने व्यवस्था रहेको छ । न्यायाधीशको निर्वाचनमा भाग लिनको लागि रोम विधानको पक्षराष्ट्रको नागरिक हुनुपर्ने, उच्च नैतिक आचरण र चरित्र, निष्पक्ष र इमान्दार व्यक्ति हुनु पर्ने, न्यायाधीश, अभियोक्ता वा कानुन व्यवसायी जो फौजदारी कानुनको ज्ञाता र अन्तराष्ट्रिय कानुनको ज्ञाता हुनु पर्ने, अदालतको कामकाजी भाषामध्ये एक भाषा अनिवार्य रूपमा जानेको हुनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ ।
- न्यायाधीशको निर्वाचनमा भाग लिन विधानको पक्षराष्ट्रको नागरिकको रूपमा मनोनित हुनु पर्ने, एउटा पक्षराष्ट्रले एक जनामात्र मनोनयन गर्न सक्ने, साधारण सभाले निर्वाचन गर्ने र निर्वाचनमा पक्षराष्ट्रको दुई तिहाई उपस्थिति भै मतदान गर्नु पर्छ र जसले बढी मत प्राप्त गर्छन तिनै व्यक्ति न्यायाधीश हुनेछन् । विद्यमान १८ जना न्यायाधीशहरुमध्ये महिला १० जना र पुरुष ८ जना रहेका छन् ।
- (ग) **अभियोक्ताको कार्यालय (Office of the Prosecutor)** (धारा १५) : यस कार्यालयको प्रमुखको रूपमा प्रमुख अभियोजक वा अभियोक्ता रहने छन् र निजले कार्यालयको व्यवस्थापक र प्रशासनिक काम गर्नु पर्ने । पक्षराष्ट्रको साधारण सभाले निर्वाचन गर्ने । यस कार्यालय

अन्तरगत अनुसन्धान विभाग, अभियोजन विभाग र क्षेत्राधिकार पूरक र समन्वयात्मक विभाग रहने व्यवस्था रहेको छ ।

- (घ) **दर्ता (Registry)** धारा ४३: यो गैरन्यायिक निकाय हो, यसले अदालतको प्रशासनिक कार्य र सेवा उपलब्ध गराउने गर्दछ । रजिष्टार यसको प्रमुख प्रशासनिक अधिकारी हुनेछन् । अदालतमा प्रयोग हुने भाषामध्ये एक भाषाको ज्ञान भएको र बोल्न सक्ने हुनुपर्छ । न्यायाधीशहरूको गोप्य मतदानबाट पाँच वर्षको लागि निर्वाचित हुने व्यवस्था गरिएको छ । यस निकाय भित्र पीडित र साक्षिको इकाई रहने छ र पीडित र साक्षिलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने यसको जिम्मेवारी समेत तोकेको छ ।

४.१२ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले गर्ने अनुसन्धान, अभियोजन, निर्णय निर्माण र कार्यान्वयन (Investigation, Prosecution and Adjudication under Rome Statute)

४.१२.१ अनुसन्धान (Investigation): निम्न अवस्थामा ICC ले अनुसन्धानलाई अगाडि बढाउने:

- अपराध भैरहेको वा भएको राज्य पक्षले अभियोक्तालाई सिफारिश गरेकोमा,
- संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषदले अभियोक्तालाई सिफारिश गरेकोमा,
- अभियोक्ताले प्राप्त गरेको निम्न सूचनाको आधारमा,
 - उपलब्ध भएको जानकारी अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र अपराध भएको वा भइरहेको भन्ने विश्वास गर्ने मनासिब आधार भएमा,
 - राज्य पक्ष अनुसन्धान र अभियोजन गर्न अनिच्छुक वा असमर्थ छ भन्ने लागेमा,
 - सम्बन्धित व्यक्तिलाई फौजदारी दायित्वबाट बचाउने उद्देश्यबाट कारवाही चलाइरहेको भन्ने लागेमा,
 - कारवाहीमा औचित्य विनाको ढिलाई भइरहेको लागेमा,
 - कारवाही स्वतन्त्र र निष्पक्षतापूर्वक चलाएको वा भै नरहेको,
 - खास मुद्दामा अयोग्यता ठहर गर्नको लागि अदालतले राष्ट्रिय न्यायिक प्रणालीको पूर्ण वा ठूलो असफलता वा अनुपलब्धताले राज्यले अभियोक्तालाई कारवाही चलाउन नसकेको भन्ने अभियोक्तालाई लागेमा,
- अनुसन्धान अगाडि बढाउन मनासिब आधार छ भन्ने अभियोक्ताले निष्कर्ष निकालेमा अनुमतिका लागि पूर्व पुर्पक्ष इजलाससमक्ष अनुरोध गर्ने र आवश्यक भए अनुमति प्रदान गर्ने,
- अनुसन्धान शुरू भएपछि सम्बन्धित अपराधउपर सामान्यतया अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न सक्ने राज्यहरूलाई अभियोक्ताले गोप्यतापूर्वक जनाउ दिन सक्ने,

- अनुसन्धान शुरू गरेपछि पक्राउ वा वारेण्ट वा उपस्थित हुन समाप्तवान जारी गरिएका अभियुक्त वा व्यक्तिले मुद्दाको अनुसन्धान वा अभियोजन जारी राखेको वा अनुसन्धान गरेको आधारमा मुद्दाको अधिकारक्षेत्र रहेको राज्यले मुद्दाको ग्राह्यता वा अधिकारक्षेत्रउपर अदालतसमक्ष चुनौती दिन सक्ने,
- यस्तो चुनौती पूर्व पुर्पक्ष इजलाससमक्ष अभियोग कायम हुनु अगावै प्रस्तुत गर्नुपर्ने,
- प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजन सुनिश्चित गर्ने क्रममा उमेर, लैङ्गिकता, स्वास्थ्यलगायत पीडित र साक्षीको हित र व्यक्तिगत परिस्थितिलाई सम्मान गर्नु पर्ने,
- अभियोक्ताले प्रमाण संकलन र परीक्षण गर्न सक्ने,

४.१३ प्रत्याभूति गरेको विषयहरु:

- अपराधमा अभियोक्ताको अनुरोधअनुसार राष्ट्रिय पदाधिकारीहरूबाट सोधपुछ गरिने भएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई आफूलाई लागेको आरोपको जानकारी पाउने,
- चुप बसेको कुरालाई दोष वा निर्दोषिताको निर्धारण गर्दा विचार नहुने गरी चुप बस्न पाउने,
- कानूनी सहायता लिन पाउने र निजसँग पर्याप्त स्रोत साधन नभएमा यस्तो सहायता निःशुल्क पाउने,
- कानूनी सल्लाहकारको अधिकारलाई स्वेच्छिक रूपमा परित्याग नगरेसम्म कानूनी सल्लाहकारको उपस्थितिमा निजलाई सोधपुछ गरिने अधिकार हुने,
- अनुचित ढिलाई बिना पुर्पक्ष गरिने र स्वच्छ सुनुवाईको हक हुने,

४.१५ पूर्व पुर्पक्ष कक्षले गर्ने (Function of Pre trial):

- अनुसन्धानको प्रयोजनको लागि आदेश वा वारेण्ट जारी गर्ने,
- पीडित र साक्षीको आवश्यक भएमा गोपनीयताको संरक्षण गर्ने,
- व्यक्तिको अदालतसमक्ष समर्पण वा उपस्थिति लगायतको थुनालाई निरन्तरता दिने वा सशर्त वा निःशर्त छुटकारा दिने,
- समयभित्र अभियोगीलाई पुर्पक्षमा ल्याउन चाहेको अभियोगहरू समावेश रहेको लिखत उपलब्ध गराउने,
- अभियोक्ताले भर गर्न चाहेको प्रमाणको जानकारी दिनुपर्ने,
- सुनुवाईमा व्यक्तिले आरोप अस्वीकार गर्न अभियोक्ताले पेश गरेको प्रमाण उपर चुनौती दिन र प्रमाण पेश गर्न सक्ने, अभियोग पूर्व पुर्पक्ष कक्षबाट सदर भएपछि पुर्पक्ष कक्ष गठन हुने व्यवस्था,

- आरोपित व्यक्तिलाई अभियोगपत्र पढेर सुनाई, दोष सकार गर्न वा निर्दोषिता दावी गर्न अवसर प्रदान गर्ने,
- प्रमाण बुझ्ने,
- स्वच्छ र निष्पक्ष पुर्पक्षसँग सम्बन्धित कार्यको साथै पीडित, साक्षी वा अभियुक्तको संरक्षणको लागि कारवाहीको प्रक्रियाको कुनै भाग बन्द इजलासमा गर्न वा विद्युतीय वा अन्य विशेष माध्यमबाट प्रमाण प्रस्तुत गर्न अनुमति दिने व्यवस्था गर्ने,
- पीडितलाई हर्जना वा पुनर्स्थापना वा क्षतिपूर्ति तोकेर दोषीका नाउँमा सोभै आदेश गर्न सक्ने,
- आरोपित व्यक्ति कसूरदार ठहर भएमा उपयुक्त व्यक्तिको उपस्थितिमा सजाय घोषणा गरिने,
- अपराधमा कसूरदार ठहर भएको व्यक्तिलाई अधिकतम तीस वर्षमा नबढ्ने गरी निश्चित वर्षको कारावास, जन्मकैद वा आजीवन कारावास, आवश्यक जरिवाना गर्न सक्ने,
- सजाय निर्धारण गर्दा अपराधको गम्भीरता दोषीको व्यक्तिगत परिस्थिति जस्ता तत्वलाई ध्यान दिनुपर्ने,

४.१६ पुनरावेदन, यसको निर्णय प्रकृया र कार्यान्वयन (Appeal, Decision Making Procedure and enforcement):

- पूर्व पुर्पक्ष कक्षले गरेको निर्णयउपर कार्यविधिगत, तथ्यगत र कानूनको त्रुटि देखाई अभियोक्ताले वा दोषी करार भएको व्यक्तिले पुनरावेदन गर्न सक्ने,
- सजाय उल्टी वा संशोधन वा भिन्न पुर्पक्ष कक्षसमक्ष नयाँ पुर्पक्षको लागि आदेश गर्न सक्ने,
- सजायको कार्यान्वयन सदस्य राज्यहरूका कारागारमार्फत गरिने,
- अदालतले दिएको सजाय घटाउन निर्णय गर्ने अधिकार अदालतलाई मात्र हुने,
- लागेको सजायको दुई तिहाई भाग वा जन्मकैदको हकमा २५ वर्ष भुक्तान गरिसकेपछि सजाय घटाउन पर्ने नपर्ने टुङ्गे लगाउनको लागि अदालतले केही आधारमा पुनरावलोकन गर्ने, सो भन्दा अगावै पुनरावलोकन नगरिने,

४.१७ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत र संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सम्बन्ध (Relation between UN and ICC):

- ICC रोम विधान अन्तरगत गम्भीर अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अपराधका दोषीहरूलाई सजाय गर्न स्थापना गरिएको अदालत हो । संयुक्त राष्ट्रसङ्घको कुनै अंगको रूपमा रहेको छैन स्वतन्त्र छ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सुरक्षा परिषद् र ICC बीचको सम्बन्ध के हुने भन्ने विषयमा सहमति गरिएको थियो । उक्त सहमतिको आधारमा सुरक्षा परिषद्ले ICC मा रोम विधानले परिभाषित गरेका अपराधहरूमा सजायका लागि सिफारिस गर्न सक्दछ । सुरक्षा परिषद्ले सिफारिस गरेपछि संयुक्त राष्ट्रसङ्घका सबै सदस्यहरूले रोम विधानलाई अनुमोदन गरेको भए वा नभए पनि ICC को क्षेत्राधिकार बाध्यात्मक हुन्छ वा ग्रहण गर्दछ ।
- ICC र संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सम्बन्ध एक सम्झौतामा आधारित छन् ।
- ICC को आफ्नै विधान तथा कार्यक्रमहरू छन् तर ICC मा सुरक्षा परिषद्ले गम्भीर तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृतिको मानवअधिकारको हननसम्बन्धी विषयलाई यस अदालतसमक्ष कारबाहीको लागि पठाउन सक्छ । जसको उदाहरणको रूपमा सुडानको डाफर क्षेत्रमा घटित मानवअधिकार हननको घटनालाई सुरक्षा परिषद्ले ICC समक्ष पेश गरेको थियो ।
- ICC ले सन् २००३ डिसेम्बरमा युगान्डा सरकारको अनुरोधमा ८ जुलाई २००५ मा त्यहाँको एक सैनिक अफिसर जोसेफ कोनीलाई पक्राउ पूर्वी आदेश गरेको थियो । त्यस्तै १७ मार्च २००६ मा डेमोक्रेटिक कंगोका पूर्व युनियन अफ कंगोलिज प्याट्रियटका नेता थोमस लुवाण्डालाई पक्राउ पूर्वी जारी गरेको थियो ।

४.१८ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतमा मुद्दाका विषयहरू

- रोम विधान अनुमोदन गरी पक्षराष्ट्र भएको राष्ट्रले अपराधको बारेमा जानकारी दिएर,
- रोम विधान अनुमोदन नगरेको राष्ट्रले पनि आफ्नो देशमा भएको रोम विधान अनुसारको अपराधमा दोषीलाई सजाय गर्न ICC को क्षेत्राधिकारलाई स्वीकार गरी जानकारी गराएर,
- संयुक्त राष्ट्रसङ्घ सुरक्षापरिषद्ले सिफारिस गरेमा,
- गैरराज्य पक्ष जस्तै गैरसरकारी संस्था, पीडितहरूले ICC को अभियोक्ता समक्ष उजुरी दर्ता गर्न सक्दछन् जसको आधारमा ICC को अभियोक्ताले मुद्दाको अनुसन्धान सुरू गर्न सक्दछ ।

४.१९ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले अपनाउने प्रक्रिया (Proceeding of ICC)

- ICC मा उजुरी पुगेपछि अभियोक्ताले उजुरी हेरिसकेपछि सो उपर अनुसन्धान सुरु गर्ने वा नगर्ने भनी निर्णय गर्दछ । अभियोक्ताले अनुसन्धान सुरु गर्न उचित आधारहरू तयार गर्नु पर्दछ ।
- अनुसन्धान गर्न आवश्यक छ भनी उचित आधारसहित निर्णय गरे पछि अनुसन्धान सुरु गर्न अनुमतिका लागि अभियोक्ताले पूर्वपुर्पक्ष विभागमा पठाउनु पर्दछ ।
- अभियोक्ताले उचित आधारसहित पेश गरेको कागजात अध्ययन गरिसकेपछि मुद्दाको अनुसन्धान गर्नु पर्ने उचित आधार देखेमा पूर्वपुर्पक्ष विभागले मुद्दाको अनुसन्धानका लागि अनुमति प्रदान गर्दछ ।
- पूर्वपुर्पक्ष विभागले अनुसन्धान सुरु गर्न अनुमति प्रदान गरेपछि सो को जानकारी सबै राष्ट्रहरूलाई दिईनु पर्दछ,
- उक्त मुद्दासम्बन्धी अनुसन्धान राष्ट्रियरूपमा भइरहेको छ र तत्काल रोकनका लागि ICC लाई जानकारी गराएमा पूर्वपुर्पक्ष विभागले अनुमति नदिएसम्म त्यस्तो अनुसन्धान रोकिन्छ ।
- त्यसरी अनुसन्धान रोकका गरेको हरेक ६ महिनामा अभियोक्ताले पुनरावलोकन गर्न सक्दछन् ।
- यदि अभियोक्ताले मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने उचित आधार नभएको भन्ने निर्णय गरेमा त्यसको जानकारी सम्बन्धित उजुरवालालाई दिनु पर्दछ ।
- उजुर गर्नेले अभियोक्ताको त्यस्तो निर्णय उपर विचार गर्न पूर्वपुर्पक्ष विभाग समक्ष अनुरोध गर्न सक्दछ ।
- अभियोक्ताको उक्त निर्णयसंग पूर्वपुर्पक्ष विभाग सहमत भएमा मुद्दाको अन्त्य हुन्छ ।

४.२० अभियोक्ताको अधिकार (Rights of Prosecutors)

- अनुसन्धान गर्न भएको सिफारिसबमोजिम अनुसन्धान सुरु गर्न उचित छ छैन निर्णय गर्ने,
- अपराध भएको राष्ट्रले अनुमति नदिए पनि स्वतन्त्र अनुसन्धान गर्न सक्ने, (धारा)
- साक्षी बुझ्ने तथा अन्य सम्बद्ध प्रमाण संकलन गर्ने,
- अपराधको अनुसन्धानमा सहयोग गर्ने,
- अपराधका सम्बन्धमा जानकारी दिन आउने प्रत्यक्षदर्शीसँग अन्तर्वार्ता गर्न सक्ने,
- अनुसन्धान गर्दा सम्बन्धित राष्ट्रको सहमति लिनु पर्ने,

४.२१ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अपराधमा अभियुक्तको अधिकारहरू (Rights of Accused under ICC) (धारा ५५ अनुसार)

अभियुक्तको अधिकारको संरक्षणका लागि पूर्वपुर्पक्ष विभाग उत्तरदायी रहन्छ । अभियुक्तले परामर्श गर्न पाउने, दोषी ठहर नहुँदासम्म निर्दोष मानिने जस्तो निष्पक्ष पुर्पक्षको अधिकार प्राप्त गर्दछ । यदि अभियुक्तले विध्वंसात्मक व्यवहार देखाएमा उसलाई अगाडि नराखी पुर्पक्ष गरिने छ र उसको प्रतिनिधित्व आफ्नो कानुन सल्लाहकारबाट गर्नका लागि अदालतले व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

- अनुसन्धानका क्रममा अभियुक्तलाई हुने अधिकार: (क) आफू विरुद्ध साक्षी बस्न कर नलगाइने, (ख) कुनै पनि प्रकारको यातना, डर, धाक, धम्की, करकाप वा अन्य क्रूर तथा अमानवीय व्यवहार गरिने वा सजाय नदिइने, (ग) सोधिएको भाषामा जवाफ दिन नसक्ने अवस्था भएमा निःशुल्क सक्षम अनुवादकर्ताको व्यवस्था गरिने, (घ) गैरकानुन पक्राउ तथा थुना गरिने छैन (ङ) रोम विधानमा स्थापित प्रक्रियावाहेकको तरिकाले उसको स्वतन्त्रताबाट वञ्चित नगरिने ।
- यदि अभियुक्तले रोम विधान अनुसारको अपराध गरेको हो भन्ने विश्वास गर्न सकिने आधार भए तापनि अभियोक्ताले वा राष्ट्रिय निकायले अभियुक्त उपर अनुसन्धान गर्दा अभियुक्तलाई निम्नबमोजिमका अधिकार रहन्छन्: (क) अनुसन्धान सुरु हुनु भन्दा पहिले रोम विधानले गरेको परिभाषा बमोजिमको अपराध गरेको विश्वास गर्ने आधार भएको भनी जानकारी दिइनु पर्ने, (ख) अपराधको बारेमा मौन रहने अधिकार र अपराधका सम्बन्धमा मौन रहेको आधारमा दोषी वा निर्दोष छ भन्ने निर्धारण नहुने, (ग) अभियुक्तले छानेको कानुन सल्लाहकार राख्न पाउने अधिकार हुने । कानुन सल्लाहकार छैन वा नियुक्त गर्न नसक्ने अवस्था छ भने अदालतले निःशुल्क कानुन सल्लाहकारको व्यवस्था गरिदिनु पर्ने, (घ) कानुन सल्लाहकारको अधिकारलाई अभियुक्तले स्वेच्छापूर्वक नछाडेसम्म उसको कानुन सल्लाहकारको उपस्थितिमा मात्र उसको बयान गराइने,

४.२२ पीडित तथा साक्षीका अधिकारहरू (Rights of Victim and witness) (धारा ६८)

पीडित तथा साक्षीहरूको अधिकारलाई अदालतले संरक्षण गर्नु पर्दछ । अदालतको पीडित तथा साक्षीसम्बन्धी इकाइले साक्षी तथा पीडितहरूका लागि परामर्श र सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्था तथा संरक्षणका उपायहरूको बारेमा व्यवस्था मिलाउँदछ । अदालतले पीडित पक्षलाई क्षतिपूर्ति तथा पुनर्स्थापनाका लागि आदेश दिन सक्छ । अदालतको यस्तो खालको सुनुवाइमा पीडित प्रत्यक्ष सहभागि हुन पाउँछ । पीडितले आफूलाई परेको पीडाका सम्बन्धमा अदालतका विभिन्न चरणहरूमा उपस्थित भई आफ्नो भनाईहरू राख्न पाउँछन् ।

४.२३ मुद्दाको पुर्पक्षका सिलसिलामा अभियुक्तले बचाउहरू लिन सक्ने अवस्थाहरू

ICC मा लगिने अपराधहरूमा गरिने प्रतिकारहरूमा प्रमुखरूपमा नेतृत्वको आदेशलाई अगाडि सारिने छ । तर सबै प्रतिकारहरू राष्ट्रपति तथा मानवताविरुद्धको अपराधका सम्बन्धमा लागू हुँदैनन् । यस्ता प्रतिकार तबमात्र प्रभावकारी हुन्छन् यदि:

- त्यस्तो आदेश पालना गर्नुपर्ने कानुन दायित्व भएमा,
- त्यस्तो व्यक्तिलाई आदेश कानुनसम्मत नभएको थाहा नभएमा,
- त्यस्तो आदेश शुरूदेखि नै कानुनसम्मत नभएमा,
- प्रतिकार समेत गर्न सकिने: करकाप तथा जोरजुलुम, असंयमित र आत्मरक्षा तथा अरूको रक्षार्थ

४.२४ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले गर्नसक्ने सजाय (Punishment under ICC)

- अभियुक्तलाई अधिकतम ३० वर्षको कारावास ।
- ICC ले मृत्युदण्डको धोषणा गर्दैन तर यदि सम्बन्धित राज्यको राष्ट्रिय कानुनले मृत्युदण्डको सजाय गर्दछ भने मृत्युदण्डको सजाय त्यस्तो मुलुकले गर्न सक्दछन् ।
- पीडितलाई क्षतिपूर्तिको आदेश अदालतले दिन सक्छ ।

४.२५ के नेपालको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधान अनुमोदन गर्नु आवश्यक छ ? (Need to Ratify Rome Statute)

- व्याप्त दण्डहीनताको अन्त्य गरी कानुन राज्यको स्थापना गर्न,
- दण्डहीनतालाई विस्तारित हुन नदिन र राष्ट्रपति, मानवताविरुद्धका अपराध र युद्धअपराधजस्ता कार्य हुनबाट रोक्न,
- अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँग समझदारी कायम राख्न,
- अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसँग गरेको प्रतिबद्धतालाई वास्तविकतामा परिणत गर्न ।

४.२६ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको प्रभावकारिता र यसको भविष्य (Effectiveness and Future of ICC)

- अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानुन र मानवीय कानुनको घोर उल्लंघनकर्ता राष्ट्रका बहालवाला उपल्ला अधिकारी, पूर्वपदाधिकारी देखि बिद्रोही सेना वा समूहका उपल्ला अधिकारीलाई न्यायको कठघरामा ल्याउने काम भएको ।

- अफ्रिकी महाद्वीपका चारवटा राष्ट्रहरू- युगाण्डा, कंगो, केन्द्रीय अफ्रिकी गणतन्त्र र सुडानको डार्फरमा भएको युद्धअपराध, मानवताविरुद्धको अपराध र राष्ट्रपतिको विषयमा सम्बन्धित जिम्मेवारहरूउपर अनुसन्धान तथा अभियोजन गरी मुद्दा चलिरहेको ।
- लिबियाको सम्बन्धमा त्यहाँका पूर्व नेता कर्नेल गद्दाफीका छोरासमेतका उपर अभियोग दायर भएको ।
- अर्को अफ्रिकी राष्ट्र केन्याको अवस्थाको बारे अदालतले अनुसन्धान गर्दै रहेको ।
- आरोपित अभियुक्तलाई निजको उपस्थिति बिना पूर्पक्ष (Trial in Absentia) गर्न अदालतले नसक्ने र बहुसंख्यक अभियुक्तहरू फरार रहेको अवस्था हुंदा काम शुरु गरेको धेरै वर्ष बितिसक्दा पनि अदालतले अपेक्षित गति लिन नसकेको कटु यथार्थ रहेको ।
- आक्रमकताको अपराधको परिभाषा रोम विधानको पहिलो पुनरावलोकन सम्मेलनले गरेपनि अझै पनि यसमा अदालतले आफ्नो क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न सकिहाले अवस्था नरहेको सन २०१७ देखि मात्र सकिने ।
- पक्षराष्ट्रका निकाय वा अदालतले विधानमा उल्लेखित अपराधमा अनुसन्धान, अभियोजन वा पूर्पक्षमा अनिच्छा देखाए वा अनावश्यक ढिलाई गरे वा देखावटी पूर्पक्ष गरेमा आफ्नो क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्ने हुन्छ । तर अदालतको हाल सम्मको काम कारवाहीमा अनपेक्षित ढिलाई देखिएबाट यसको विश्वसनियतामा शंका उठ्दै गएको ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकार कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानूनका उल्लंघनका घटना विश्वका अन्य देशमा पनि भएका छन् तर न अदालतले जाँचबुझ र अनुसन्धान गर्न सकेको छ, न संयुक्त राष्ट्रसंघ सुरक्षा परिषदले कारवाहीको लागि अदालतलाई लिखितरुपमा ध्यानाकर्षण नै गराएको छ ।
- पक्षराष्ट्र वा संयुक्त राष्ट्रसंघको सहयोग बेगर अदालतले धेरै काम गर्न नसक्ने ।
- रोम विधानको पक्ष नभएको सुडानका राष्ट्रपति समेत उपर विधानमा उल्लेखित अपराधमा यस अदालतबाट गिरफ्तारी जारी पूर्जीलाई निज राष्ट्रपति ओमार अल बसिरबाट इन्कार भइरहेपनि अदालत मुकदर्शक रहेको ।
- अदालत अफ्रिकी राष्ट्रहरूप्रति पूर्वाग्रही भयो भन्ने आरोप ।
- १० वर्षको अन्तरालमा एउटामात्र निर्णय गरेकोले समय र लागतको हिसावले महंगो भएको छ,
- जवसम्म ठूला मुलुकहरू विधानलाई अनुमोदन गर्दैनन तवसम्म अदालतले उचित न्याय प्रदान गर्न सक्दैन,

- प्रत्येक घटनाका सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै अदालत स्थापना गर्न ब्यवहारिक र सम्भव पनि नहुने भन्ने कुरालाई मध्येनजर गरी १९५० को दशकदेखिको प्रयास स्वरुप एक स्थायी प्रकृतिको अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको स्थापना गरिएपनि विभिन्न राष्ट्रको अनुरोध र संयुक्त राष्ट्र संघको पहलमा वर्णशंकर अदालतहरु (Hybrid Courts) गठन भइरहेकै छन् ।
- रोम विधान जारी गर्न महत्वपूर्ण पहल गर्ने अमेरिका, चीन, भारत लगायतका शक्तिशाली राष्ट्रहरु स्वयं विधानको पक्ष हुन हिचकिचाइरहेका छन् । हस्ताक्षर (Sign) गर्नेहरुले पनि हस्ताक्षर फिर्ता (Unsign) लिएका छन् । (अमेरिकी बृस प्रशासनले अधि गरेको हस्ताक्षर पनि फिर्ता लियो र अमेरिकी सैनिक र नागरिकहरुलाई अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतमा सुपुर्दगी वा समर्पण नगराउने आशयको सम्झौता विश्वका साथी भन्दा बढी देशसंग अमेरिकाले गरेको छ ।)

अन्त्यमा

छुट्टै बनाउने रोम विधान कार्यान्वयन ऐनमा देहायका कुराहरु समावेश हुन उपयुक्त हुन्छः

- विधानमा उल्लेखित अपराधहरुलाई जस्ताको त्यस्तै समावेश गर्ने र सजायको व्यवस्था पनि विधानमा भएको व्यवस्था अनुकूल हुने गरी गर्ने,
- अदालतको प्राथमिक क्षेत्राधिकार रहने गरी अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको परिपूरक क्षेत्राधिकार रहने व्यवस्थालाई समावेश गर्ने,
- विधानमा परिभाषित अपराधहरुको स्वतन्त्ररूपमा अनुसन्धान, अभियोजन, पुर्पक्ष, सजाय र पुनरावलोकनको व्यवस्था गर्ने,
- परिस्थिति विशेषमा अभियुक्तलाई कारबाहीको लागि अदालतलाई सिफारिश गर्ने व्यवस्था,
- अभियुक्तलाई प्राप्त अधिकार र सजायको गम्भीरता बढाउने विषय फौजदारी दायित्वबाट बाहेक गर्न सक्ने अवस्था,
- विधानमा उल्लेखित अपराधसम्बन्धी मुद्दाहरु फिर्ता लिन नमिल्ने, अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले गरेको सजाय पक्ष राष्ट्रको अदालतले घटाउन वा माफी दिन नमिल्ने व्यवस्था,
- व्यक्तिगत फौजदारी दायित्व वहन गर्ने र समादेशक तथा तालुकवाला अधिकारी जिम्मेवार हुने,
- पीडितको न्याय व्यवस्थामा सहभागिताको उपयुक्त व्यवस्था,
- पीडित र साक्षीको संरक्षण तथा सुरक्षा सम्बन्धी व्यवस्था,
- विधान अन्तरगतका कसुरमा हदम्याद नलाग्ने व्यवस्था गर्ने,
- पक्राउ र गिरफ्तारी सम्बन्धी व्यवस्था,